

Poezie – architektura

„Je zcela správné mít střechu nad hlavou, ale krásnější jest mít hlavu nad střechou.“¹

Proč hledat vztah mezi architekturou a poezií? A nesklouznout do definice Joan Ockman, v níž nenápaditá architektonická kultura se prostě jen „rozhlíží po intelektuální scéně a kouká, co je nové a co by mohla použít“.²

Například tehdy, kdy hledáme, jak navrátit architektuře její humanistickou roli, její lidský rozměr.

Tam, kde se zabýváme architekturou jako komunikativním prostorem.

Když věříme, že poetika může vysvobodit architekturu a její vnímání z uzavřenosti v rámci pouhé funkcionality, techniky a instrumentality.

A také tam, kde se snažíme – v tvorbě architektury, ale nejen – jít po cestě úspornosti forem k maximu významů.

VÝZNAM POEZIE V PROHLUBOVÁNÍ SCHOPNOSTI VNÍMAT A CHÁPAT PROSTŘEDÍ NAŠEHO ŽIVOTA

Kvalita prostředí – architektury má dvě nedílné části. Jednou je kvalita architektury samotné, tedy to, co do ní dokážeme vložit jako architekti (ale i uživatelé, klienti a další spolupůrci), jejíž součástí je také schopnost promlouvat k lidem – svým obyvatelům. Tou druhou je umění lidí architekturu vnímat, prožívat a chápat. To má rovinu subjektivní, tj. každodenní prožívání, v němž velkou roli hrají i smysly a emoce, a rovinu společenskou, kde přicházejí více ke slovu poznávací, rozumové složky, nicméně subjektivní každodenní vnímání je stále přítomné.

Předpokladem obojího je vzájemná komunikace. A základem komunikace je jazyk. Jazyk architektury samotné a jazyk jejího vnímání a interpretace. Hlavní rolí jazyka je porozumění. A v něm poezie může být jazykem propojení člověka s okolním světem, člověka s člověkem, člověka se sebou samým. Jazykem vidění a slyšení, jazykem promlouvání a ukazování.

Neporozumění prostředí okolo nás a svojí roli v něm je jeden z vážných existenciálních problémů současného člověka. A neschopnost architektury komunikovat a neumění jejich uživatelů ji plnohodnotně vnímat, cítit, prožívat a chápat, nesou velký díl tohoto deficitu. V obou případech jsou na počátku schopnosti

člověka, neboť umění vnímat a interpretovat úzce souvisí s uměním vytvářet, jak ostatně napovídá i původní řecký význam slova *poiesis* – tvorba.

Domnívám se ale, že umění vnímat, prožívat a chápat prostředí okolo nás je možné iniciovat, prohlubovat a kultivovat. A jeden z významů poezie – jako způsobu interpretace i vytváření prostředí okolo nás, může spočívat právě ve zvyšování citlivosti člověka i společnosti.

A v tomto kontextu věřím v sílu poezie zasáhnout – ale také rozhovořit, nejen člověka, ale i realitu samu. Stejně jako Paul Celan, pro kterého byly básně směřováním „snad k Ty, jež je možno oslovit, skutečnost, s níž se dá mluvit.“³

VZTAH POEZIE A ARCHITEKTURY

Když jsme s profesorem Rostislavem Šváchou připravovali pro galerii VI PER debatu na téma vztahu poezie a architektury, shodli jsme se, že nás při pátrání v historii a teorii architektury oba překvapilo, jak málo pozornosti v rovině explicitního formulování bylo – a je, tomuto tématu věnováno.

Intenzivně se objevuje v Čechách v období Devětsilu a poetismu, v němž na jednu stranu „Umění je jedno, a toť poezie“⁴, zároveň ale ve vztahu poezie a architektury převládá dogma nesmiřitelného rozporu mezi poetismem a konstruktivismem, prosazované zejména Karlem Teigem, kde přítomnost poezie je v architektuře téměř zakázaná.

„Na jedné straně Teigovy polaritě zbyla čistá, netendenční poezie, nic než bezprostřední data senzibility, na druhé pak přísné vědecká architektonická práce, jejíž metodou může být pouze konstruktivismus, a nikoli poetismus. Stavba nesmí být básně.“⁵

V otázce přítomnosti poetické roviny v samotné tvorbě různých architektů, ať už cílené, vědomé či nevědomé, se jedná o téma frekventovanější, přesto je většinou architektky samotnými – a stejně tak teoretiky – nepojmenované. V pohledu do historie profesor Švácha upozorňuje například na použití termínu poezie v kontextu díla Otto Wagnera, který považoval poezii za jakousi ingredienci, kterou je potřeba přidat na závěr ke konstrukci a účelu. S tímto pohledem polemizuje ve své knize *Od moderní architektury k architektuře* Pavel Janák, když říká, že poezii je naopak potřeba

začít. Švácha dále poukazuje také na přítomnost poezie v díle Le Corbusiera – u kterého v třicátých letech minulého století dochází k obratu a odklonu od inženýrského pojetí architektury právě poetickým směrem (používá ale častěji pojem lyrismus). V Čechách pak deklarovanou poetiku nacházíme kupříkladu ve stavbách Karla Krejčara či Víta Obrtela, kteří však jako příslušníci Devětsilu čelili vnitřnímu i vnějšímu konfliktu mezi poetismem a konstruktivismem.

Obecně můžeme vztahy mezi poezií a architekturou sledovat ve dvou hlavních směrech. Tím prvním je poezie jako vlastnost samotné architektury a jazyk její komunikace s uživatelem. Druhým – poezie jako jazyk vnímání architektury a její interpretace.

Oba směry se často prolínají, a tam, kde je poezie vlastním rysem architektury, je zároveň i jazykem jejího promlouvání, a tedy následně i možné interpretace.

V určitém smyslu můžeme také zkoumat schopnost literární poezie být formativní, a to minimálně v rovině vnímání, v níž někdy dokáže plnohodnotně utvářet prostředí – jako jeho obraz v naší hlavě. Neboť: „Odevždy tu byla víra, že lze určitými slovy a spojeními slov nejen skutečnost poznávat, ale i proměňovat.“⁶

LITERÁRNÍ POEZIE JAKO JAZYK VNÍMÁNÍ A INTERPRETOVÁNÍ PROSTŘEDÍ

Literární poetický jazyk je, na rozdíl od vědeckého, technického či instrumentálního, jazykem blízkým lidské přirozenosti. A jako takový dokáže interpretovat – a spoluvytvářet – prostředí našeho života tak, abychom mu dokázali porozumět a chápat, že (a jak) jsme jeho součástí.

Mezi architekturou a člověkem je vztah. Jeho formou je dotek. Dotek tělesný i dotek mentální – smysly, city a rozumem. A poezie může být jazykem vztahů – doteků, mezi člověkem a člověkem, člověkem a prostředím, stejně jako mezi samotnými fyzickými objekty v prostředí, přičemž principy jsou u všech podobné.

Vztahy a vlastnosti ve fyzickém prostoru mohou být synonymem a metaforou pro vyjádření pocitů duše i těla. A právě tato propojení nám umí odhalit poezie. Dokáže dát nám

Revitalizace Bastionu u Božích muk, MCA atelier

Foto: Pavla Melková

Novostavba rodinný dům Jinonice, MCA atelier

Foto: Miroslav Cikán

pocítit ve vlastním nitru vztahy jako: rozevření, zakrytí, přimknutí se, trhnutí, zapření, řezání, ulpění, spojení, naléhání, shození, odhalení, náhlost, obnažení, těsnost, pohlazení, obejmutí, sevření, ucuknutí, odevzdání, zjevení, borcení, bezbřehost, vzpřímení, vertikála, horizontála, tíha, tichost, lehkost, nehybnost, napřažení, uvážnutí, prázdno, zachycení, pád, vymezení, konejšení, prudkost, skrytí, ostrost, vrůstání, slabost, uhnutí, pevnost... atd.

Dalibor Veselý upozorňuje na skutečnost, že „přítomnost poetického paradigmatu uznávali nejen humanitní myslitelé, ale i někteří moderní přírodovědci. Werner Heisenberg k němu poukazuje, když říká, že jazyk se stále ještě vztahuje ke konkrétním jevům, nebo když mluví o ‚jednom‘, což je u něj jen jiným označením sjednocující role praxe. Píše: ‚I věda se nakonec musí spolehnout na běžný jazyk, protože ten je jediným jazykem, který nám dává jistotu, že se skutečně dotýkáme jevové skutečnosti‘. (...) Jazyk obrazů a podobenství je možná jediným způsobem, jak se z obecnějších rovin přiblížit, ‚jednomu‘. Jestliže harmonie ve společnosti závisí na společné interpretaci tohoto ‚jednoho‘, tedy jednotícího principu za fenomenální skutečností, pak je jazyk poezie možná důležitější než jazyk vědy.“⁷

Blízkost architektury k poezii podle Veselého vyplývá z její vlastní podstaty – „protože architektura je ve své podstatě vizuální disciplínou, nemůže kauzální uvažování nikdy plně postihnout její skutečnost. Dosáhneme toho snáze, jestliže uznáme roli, kterou pro pochopení viditelného světa hrají podobenství, analogie, metafory. Především díky metaforické struktuře viditelného světa můžeme pochopit a využít podněty z různých rovin skutečnosti a převést je do sféry architektury, obdobně jako můžeme melodii přehrát v jiné tónině. Asi není zapotřebí dokazovat, že poetika není disciplínou opírající se výlučně o sny a improvizace a že je – alespoň

pokud se týče architektury – mnohem přísnější disciplínou než jakýkoliv analytický nebo kauzální přístup.“⁸

Jazyk literární poezie a poetický jazyk architektury se setkávají v rovině vnímání světa skrze situace. Poezie vzniká v konstelaci: prostředí (tedy i architektura) – situace – člověk. Stejně tak architektura je ustavována teprve v žitých situacích. Stává se architekturou až skrze bytí v ní. Vložení literárního jazyka poezie do situace prostředí znamená zdůraznění – zjevení lidského rozměru situace. Je jazykem transformace okolních jevů skrze jejich prožívání člověkem.

Podle Martina Heideggera „bydlet (...) můžeme jen tenkrát, když se daří básnění, jen když básnění bytuje – a to tím způsobem, jehož bytnost (...) tušíme –, když totiž bytuje tak, že opatruje míru pro všechno měření. (...). Básnění proto také není budováním ve smyslu stavění a zařizování budov, nýbrž jakožto vlastní vyměřování dimenze bydlení je básnění počátkem všeho budování. Teprve básnění přede vším nechává vstoupit lidské bydlení do jeho bytování.“ Básnické obrazy považuje Heidegger za dílo „obrazotvornosti ve zvláštním, význačném smyslu: nejsou to pouhé fantazie a iluze, nýbrž obrazy jako viditelná proniknutí toho, co je cizí, do podoby důvěrně nám blízkého.“⁹

Jazyk poezie je primárně jazykem subjektivním, protože ze své podstaty vzniká v rovině prožívání, vnímání, cítění. Skrze subjektivní prožití ale může zjevovat i objektivní realitu. Je odkrýváním vrstev skutečnosti a jejich propojováním s lidskou existencí. Bezprostřední vnímání prostředí je jedním z nástrojů jeho primárního uchopení a způsobem propojování žité skutečnosti s objektivními vlastnostmi architektury.

Její odhalení v existujícím předmětu se poezie může uvést v život – stát se skutečnou vlastností objektu – skrze naše vědomí.

POEZIE JAKO VLASTNOST ARCHITEKTURY

I architektura sama může být poezií. Poetický rys může být do architektonického objektu vložen jeho autorem, být primární vlastností jeho konstruování, anebo také jakousi nezamýšlenou a nepredikovanou vrstvou náhodnosti.

Jako vrstva vědomě vložená v rámci tvorby je nicméně pro uživatele čitelná pouze v situaci nadstandardního zájmu o architekturu, v oblasti poznávací, rozumové. Která ale je pravděpodobně s bezprostřední smyslovou zkušeností úzce provázaná (zde se jedná o jedno ze základních filozofických dilemat). V této provázanosti může rozumová složka podprahově ovlivňovat složku smyslovou a ta zase být jedním z plnohodnotných zdrojů té poznávací. V bezprostřední žité zkušenosti – vnímání architektury je ale podstatný výsledný dojem, tedy to, jak na nás architektura působí, jak se v ní cítíme, a nikoliv znalost nástrojů jejího vzniku.

Řada architektů považuje poezii za nedílnou součást architektury, nazývají ji ale často jinými pojmy, s podobným obsahem – jako krása, kultura, přesah apod. Poetiku hledají v různých druzích vlastností architektury – Kenneth Frampton například v tektonice, Gion Caminada v kontextu, Peter Märkli zase v detailu.

Někteří naopak odmítají explicitní přítomnost poezie v architektuře, přesto v jejich díle obsažena je. Jako například Peter Zumthor, když popisuje, jak do svých staveb nevkládá žádné významové roviny navíc a výraz architektury pro něj vychází především z materiality, konstrukce, uspořádání. Přesto je jedním z architektů, jehož díla jsou plná přesahů – a také poezie. Sám o tom říká: „Stavba může disponovat uměleckými kvalitami, pokud se její rozličné formy a obsahy shodují v základní náladě, která na nás může

zapůsobit. Toto umění nemá nic společného s uspořádáním nebo originalitou. Je to věc rozumu, pochopení a především pravdy. A možná že poezie je nečekaná pravda. Její zrod vyžaduje ticho. Propůjčit tomuto tichému očekávání uměleckou podobu, to je úkol architektury. Protože stavba sama o sobě není nikdy poetická. Může pouze disponovat jemnými vlastnostmi, díky nimž v určitém okamžiku pochopíme něco, čemu jsme dříve nemohli rozumět.¹⁰

Specifickým oříškem je pro teoretiky John Hejduk. Jeho tvorba obsahuje, zdánlivě opozičně, jak projekty, které vycházejí z formálních a abstraktních konstruktů, tak stavby – masky, které disponují silným emočním výrazivem. Jak říká básník David Shapiro: „Na jedné straně jsou jeho titánové struktury součástí pokračující řady divadelních a v jistém smyslu poetických masek“, na druhé straně jsou stavby, které se zdají být „antiliterární a rozhodně formální v jejich typologické jednoduchosti“. Shapiro interpretuje tento zdánlivý rozpor jako „plnost“. „Rozhodl se k plnosti, v níž architektura a poezie jsou vnímány jako výrazné, kontingentní, ale dotýkající se, souběžné strukturální akty. Poezie a architektura se doplňují a obnovují, a důraz je kladen na závažnost obou forem kritiky.“¹¹ Tam, kde mu k vyjádření nepostačuje jazyk architektury, používá John Hejduk poezii. A naopak.

Otázka přítomnosti poezie je úzce propojená s polemikou, zda architektura sama může být jazykem.

Připomeňme zde například Mary McLeod, která zpochybňuje schopnost architektury být jazykem. „(...) aplikace sémiologie na architekturu má své omezení, a (...) tato omezení souvisejí s Barthesovou provokativní tezí v úvodu k Základům sémiologie, totiž že není zřejmá existence jakéhokoli jiného signifikantního znakového systému mimo jazyk. Z mého pohledu idea architektury jako lingvistického systému prostě nefunguje – je obtížné rozlišit, co by mohlo konstituovat architektonický znak. Ale ještě důležitější je, že architektura je prezentace, ne reprezentace, zobrazování. Velká část architektury, pokud ne vůbec všechno (...) nemůže být přeloženo do slov. V jazyce, například v každodenní komunikaci, existují rozsáhlé oblasti konsenzu; můžeme spolu komunikovat, předávat sdělení. Ale v architektuře neexistuje společný slovník.“¹²

Pokud ale teorie pochybující o dispozici architektury být sama o sobě poezií doplníme tezí „žité architektury“¹³, kde konečným a hlavním účelem není architektonický objekt samotný, ale až život člověka v něm, jeho

vnímání, prožívání a chápání, dostane tato otázka širší rozměr. Přiznáváme tak totiž architektuře schopnost – a povinnost – komunikovat se svým uživatelem a tím i potřebu ovládat jazyk. Tedy i umění být poezií.

SCHOPNOST VNÍMAT PROSTŘEDÍ MÁ DOPAD TAKÉ NA JEHO REÁLNÝ STAV A TVORBU

Přítomnost poezie, stejně jako dalších přesahů architektury, bývá v pragmatickém uvažování často kladena do navzájem se vylučujících pozic s utilitou. To je ale zásadní omyl a škoda. Poezie nemusí utilitě nic ubírat a stejně tak utilita poezii. Poezie je prolínající vrstva, která může v prostředí převažovat, stejně tak ale může jít jen o vložený, jemný podtón. Čím je účel stavby utilitárnější, tím bývá tato vrstva jemnější – přesto může prožívání i takového prostředí zásadně ovlivnit. To platí například pro veřejná prostranství města, kde funkčnost (pohybu, pobytu, dopravy, technické infrastruktury apod.) zdá se být určující, zároveň ale jsou místem, v němž prožíváme velkou část svého života. A naše životy, které skrze tyto prostory procházejí, jsou i zde plné emocí, pocitů, myšlenek, které – i navzdory utilitě našeho chování každodenního provozu – jsou stále přítomné a jejich vrstva se tiše potkává a rezonuje s poetickou vrstvou místa.

Vědomé vložení poetické roviny (stejně jako například krásy a dalších nadpragmatických vlastností) do architektury je většinou dílem tvůrců. Podmínky, aby se tak mohlo stát, ale ovlivňují také klienti, správa města, úřady, veřejnost a další. A jejich rozhodnutí je závislé na skutečnosti, zda sami dokáží vnímat a prožívat tyto vrstvy skutečnosti, a tedy si představit a také docenit jejich význam pro lidský život.

Ve vlastní praxi jsem mnohokrát poznala, že řada lidí, jejichž názor je rozhodující pro to, zda nově vzniklé či upravené prostory města vyřeší pouze utilitární potřeby, anebo vytvoří obytné prostředí, které lidi obohacuje, často neví, co si pod těmito přesahy představit, protože je ve svém vlastním životě nezná, nevnímá, neprožívá, nerozumí jim. Jejich rozhodnutí jsou pak pouhým výběrem známého (utilita) a odmítnutím neznámého (přesah). Jakýkoli nadpragmatický rozměr je tak odkazován do role zbytečné nadstavby, tam kde je – měl by být – naopak vlastností podstaty.

NOVÁ POETIKA ARCHITEKTURY

Jedním z hybatelů dějin architektury, stejně jako v historii obecně, je vyvažování. Tam, kde

je něčeho příliš, anebo naopak cosi schází, vzniká potřeba doplnění chybějících a posílení slabých vrstev. Je-li váha na jedné straně hodně vychýlená, i vyvážení bývá v první chvíli výrazné.

Současnou situaci možná lze nazvat až obavou ze ztráty architektury. Vliv ekonomického a hodnotového systému dnešní společnosti a od něj se odvíjejícího procesu vzniku staveb, stejně jako osobnostní kvalita a motivace jeho hlavních aktérů, způsobují, že ve valné většině vzniká okolo nás prostředí, odtržené od přirozených vlastností lidství. Prostředí, které – kromě jiného – není komunikativní, je tedy vůči nám bez-vztažné, a stejně tak my vůči němu.

Poetika – jako vrstva tvorby, jako jazyk komunikace architektury s lidmi i jako způsob vnímání prostředí člověkem, může být jedním ze způsobů vyvažování následků tohoto stavu.

Dalibor Veselý v knize *Architektura ve věku rozdělené reprezentace* nabízí cestu, kterou by se podle něj mohla architektura současnosti – pro svoji záchranu – ubírat, a používá pro ni termín „nová poetika“¹⁴. Odkazuje v něm k původnímu smyslu slova poetika, tedy ke „způsobu vytváření (poiesis), v němž výsledek uchovává souvislost s podmínkami, za nichž vznikl. Jinými slovy, způsob vytváření má poetickou povahu, jestliže jsou jeho výsledky situovány v komunikativním prostoru kultury. (...) Představuje hluboký respekt k dané skutečnosti přirozeného světa, který se projevuje bohatou artikulací typických situací.“¹⁵

Poetisté v dvacátých letech minulého století vyzdvihli ve svých manifestech poezii, která nebyla pouhým literárním jazykem, ale poetickým obrazem, přítomným nejen ve všech druzích umění, ale i v každodenním životě, jako protiváhu negativních rysů doby. Historický kontext jejich činnosti byl jiný, než je dnes, její ideologické konotace jsou pro naši současnou dobu dokonce těžce pochopitelné. V potřebě vyvažování vlastností doby a jejich dopadu na kulturu prostředí byla ale jejich situace podobná té dnešní.

Je tu ale ještě jeden zásadní rozdíl. Dnešní tekutá, fragmentovaná a individualizovaná postmoderní doba negeneruje touhu, vůli ani schopnost k soudružnosti – v komunikaci, cílech, konání, směřování. Ve společnosti není poptávka po formulování společných směrů a vizí, po ideových společenstvích či manifestech, a není ani vůle je vytvářet.

Možná ale, že poetika a poezie, ve své jemnosti a blízkosti lidské duši, se v dnešní době znovu objevují na scéně a stávají se tichým manifestem nové poetiky architektury.

POZNÁMKY:

- 1 Obrtel, Vít, *Vlaštovka, která má geometrické hnízdo (projekty a texty)*, Odeon, Praha 1985, s. 51
- 2 Ockman, Joan, v: Mitášová, Monika (ed), *Oxymorón a pleonasmus II*, Zlatý řez, Praha 2011, s. 231
- 3 Celan, Paul, *Černé vločky*, Archa, Zlín 2015, s. 172
- 4 Fabian, Jeanette, *Poetismus*, Slovart, Praha 2017, s. 9
- 5 Švácha, Rostislav, v: Obrtel, Vít, *Vlaštovka, která má geometrické hnízdo (projekty a texty)*, Odeon, Praha 1985, s. 310
- 6 Hodrová, Daniela, *Chvála scholení*, Malvern, Praha 2011, s. 23
- 7 Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 251
- 8 Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 262–263
- 9 Heidegger, Martin, *Básnický bydlí člověk*, OIKOYMENH, Praha 2006, s. 107
- 10 Zumthor, Peter, *Promýšlet architekturu*, Archa, Zlín 2009, s. 18–19
- 11 Shapiro, David, John Hejduk: Poetry and Architecture, v: Thán, Astri (ed.), *Security. A Work by John Hejduk*, Aventura Rorlag, Oslo 1995, s. 60
- 12 McLeod, Mary, v: Mitášová, Monika (ed), *Oxymorón a pleonasmus II*, Zlatý řez, Praha 2011, s. 125
- 13 Melková, Pavla, Cikán, Miroslav, *Stůl u okna, na stole kniha*, Arbor vitae, Řevnice 2014, s. 11–13
- 14 Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 262
- 15 Veselý, Dalibor, *Architektura ve věku rozdělené reprezentace. Problém tvořivosti ve stínu produkce*, Academia, Praha 2008, s. 260
- 16 Souček, Martin, anotace ke knize: Melková, Pavla, *Hrany dne*, Arbor vitae, Řevnice, 2017
- 17 Melková, Pavla

PAVLA MELKOVÁ,

Hrany dne

Arbor vitae, Řevnice, 2017

„Poezie Pavly Melkové je lyrická, v nejlepším slova smyslu, přesto, jako by v sobě obsahovala jakousi touhu být konstruována. Je stavebná, ale není analytická, pokud si vypůjčíme název knihy Františka Bílka, je to jakási ‚stavba budoucího chrámu v nás‘. Množné číslo asociuje to, že za vrcholně subjektivním vyjádřením autorky cítíme i to, co je její profesí architektky. Jejím dobrovolným údělem je směřování od abstrakce k realitě hotového díla. Melkové jeden záznam nestačí, přes poezii vede cesta k překvapivě, ve své fundovanosti, poetickým esejům o architektuře a samozřejmě k stavbě vždy citlivě vnímající veřejný prostor. Poezie Pavly Melkové je lyrická ve své realitě.“¹⁶

Poezie – architektura, debata v galerii VI PER, Pavla Melková – Rostislav Švácha: <https://www.youtube.com/watch?v=iEVmoT8mkNw>

tělo

*opouští vertikálu
– v lehkosti
loučení*

*a přimyká se
k horizontále
– v tíze
přijmutí*

„Váhám, zda použít slovo básně. Výstižnější se mi zdá pojem psané obrazy. Jsou dvojího druhu, avšak ve vzájemném prolínání. Přicházejí ze dvou zdrojů. Na jedné straně zvenčí – jako odrazy reálného prostředí okolo nás – města či přírody (příčemž podstata prostorových vztahů je u obou podobná), vytvořené skrze jeho subjektivní percepci. Na straně druhé jako mentální obrazy, vzniklé z vnitřních zdrojů, které jsou subjektivními odrazy stavů duše či obecné situace lidského bytí. I ty jsou ale zřetelně vizuální, chtělo by se říci až fyzické, a vytvářejí plnohodnotný obraz prostoru, respektive prostorových vlastností a vztahů, převedených do jazyka jejich vnímání člověkem. A právě metaforické významy prostorových vztahů mohou být tím, co propojuje stavy duše s vlastnostmi okolního světa.“¹⁷

*nahmatávat reliéf prostoru
hůlkou pohledu*

vidoucí slepec

vždy – poprvé

*uvádět tvary
v život*